

KUMMITUSTE NIMESID

144. Kummitelu mõistet liivlased väljendavad harilikuimalt verbiga spuokō (vt. § 145), millekõrval öeldakse ka näidata = nä'gt'õ (lvÜ) ja märkida = merkō (Sr, Kr, Pr, V), näit: kurat käib näidates (L), vanasti see raha ikka märkind (Kr), see siis säääl nii märkind (Pr) jne.; ununemas on verb mängelda = mengōl't'õ (Pr), näit.: sellised mahatapetud mänglevad aina (Pr); substantiivist budil' (vt. alamal) on tuletet verb budil't'õ 'kummitella' (Pr); hämarat algupära on verb kã'mō (Pr).

Kummituse kohta öeldakse mõnikord lihtsalt ehmataja = ädagtiji (L, Ii, Sr, Kr, V) või hirmutaja = irmtiji (Ii, Sr, Pr), kuid kumbki sõna pole küll mingi kindel terminus technicus mütoloogilise olevuse tõlgitsemiseks. Niisama esineb ainult juhuslikult kummituse tähenduses ka hirmutis = irmatōks (lvÜ – ka irmandōks, irbandōks jm. kujul), kuna selle spetsiaalses tähenduses on hernehirmutis; irm + ärm (vt. alamal) tüvede kontaminatsioon on andnud nimetuse ärmatōks (Ir, V). Peaaegu täiesti ununend on omakeelne ehmatas = ä'matōks (Pr, Sn). Huvitav moodustis on vōlatōks (Sr, Kr), mis tähendab üheltpoolt virvendelevat kummitust ja näikse põlvnevat verbist hōljuma = vōlastō (lvÜ) ~ vōl'ast (SjWied, LWb), milline verb tõlgitseb ka kummitelēmist, näit. käib kummitelles = kãb vōlastōs (Sr); teiselt poolt aga vōlatōks tähendab ka nõiatempu (vt. näit. Kr 279) ja juhhib nimetusele vōlu = vō'l (lvÜ), millest ligemalt vastavas päätükis (LRU III); võimalik isegi, et verb vōlastō on otsekohe ühendetav Saaremaal esineva verbiga vōlama (vōluma) 'hexen, zaubern', vōlaja 'Hexe, Zauberer', ära vōlama 'behexen, verhexen, verzaubern' (Wied, EWb).

Küllap saarlasilt on kuuldud ja lainatud tont = toít' (lvÜ, ka SjWied, LWb – kõrvalkujust oít' vt § 147) (Vt. lhk. 214 mainitud Schroederi teost lhk. 10–12. Tondist Liivis vt. veel lhk. 175 (Ii 64) ja lhk. 185 (Kl 1). Juhuslikult toít' esineb ühes liivi laste ratsutamislaulukese variandiski (LF I Sn 11: tiít'-toít'), sattund häälikuliselt ühte harilikkude upatamisõnadega tiín-toín ja dol'-dol' (vrld. eestis upp-upp, kuuka-kuuka jne.): see on kurat saarlaste keeli (L, Kr, V, Kl). Liivis tont näikse esinevat päämiselt kuradi eufemismina (vt. § 120) või „peenema” nimetusena (kuradi vahetet lastki nimetetakse tondilapseks – V 97, vt. § 129), aga tont tähendab ka lastehirmutist (L, Sr, Pr, V – vt. § 147), mingit ebamäärast vaimu, kes hoigab metsas lapse hukkamisel (Sr 4 – vt. § 99), üldse igasugu kummitust (Sr, Ir, Pr, V), juhuslikult isegi nõiamoori (V. 105 = Mt. 451), ja merel kõneldavas salakeeles ta tõlgitseb hunti (Pz, Ii), lõpuks tont on saand lihtsalt sõimusõnaks (V). Tühi, lagunev ja mahajäetud hoone on Liiviski tondiloss = toít'-nīn (Ir, Pr) ~ spuok-je'l (Kr, Pr, V): säääl elavat tont sees, mispärasst lapsi hoiatetakse sinna minemast (Ir); neis hooneis ehk „eludes” töökellakse öiti, hõoveldetakse, kedratakse niikui..., minnakse aga vaatama, – pole kedagi (Pr).

Tumedat algupära on üsna sagedane kummituse nimetus kã'm(ōz) (Sr, Ir, Kr, Pr, V – vt. näit. Sr 65 = S. 214, Kr 38 = Mt. 330 B) (SjWied (LWb) kirjutab ka kãms: pl. kãmsōd, kuid s on siin ainult lätikeelne nominatiivi lõpp ega sobi kuidagi muisse käändeisse) – vrld. It kēms 'das Gespenst, ein Sonderling' (ME), kuid senini on veel selgitamata, kumb kummalt on lainand selle sõna, kas liivi keel lätist või überpöördult.

Kindlasti lätist on lainatud surnu mõiste poole viitav kummituse nimi vari = ā'n (ōz) (L, Kr, Pr, V) < lt *ēna* 'der Schatten, das Schattenbild, das Gespenst', ka *ēns* (ME) (Vt. Šmits, LM 12 ja Eisen, EM I 71–73. Vt. ka § 83), näit.: seda nähtavat alatasa, kuis need varjud või surmad = nōvōd ringi käivad (Pr), surnute kohta öeldakse aina, et halvad surnud käivad end näitamas, et ma nägin varju täna õhtul (Pr – vt. lisaks L 167 – § 98, Pr 180 – § 141, Pr 216 – § 84, Pr 217 – § 39). Sõnakuju ā'nōd kõrval öeldakse pluraalselt veel dā'nōd (L), dānōd ~ deñōd (Ii), millised moodustised on senini veel selgitamata; võib olla, et need ongi lihtsalt häälendamiskomistusi ja muud mitte midagi.

Lätist lainatud on edasi juhuslik kummituse nimi ō'm (ōz) ~ ōmōkōl (Pr) < lt *āme*glis 'das Gespenst, der Alp; Possen-reisser; eine Erbsenscheuche' (ME). Juhuslikult öeldakse mõnikord kummituse kohta ka budil' (Ir, Pr), mida keegi liivi „asjatundja” lühendas Buddha nimega (Just niisama öeldud Lutsis tuntud Buddha preestri „paljasjalge” Tõnissoni kohta pudil' ~ budil' papp, kellega olevat häda kõnelda, sest ta olevat selline „täksa-mäksa” (P. Voolaine). – SjWied (LWb) noteerib budil' 'wunderlich, pedantische'), kuid mis näikse vastavat tegelikult läti sõnale budēlis 'der Büttel, Scharfrichter; einer der zur Faschingszeit mit Ruten in Verkleidung umhergeht; ein Popanz, Schreckwort für Kinder' < keskalasaksa boddel (ME).

Huvitava etümoloogiaga on kummituse lumetus ärm: pl. ārmōd (Sr, Pr, Kl), näit.: kui nähakse mingit surma või varju või kummitust, siis öeldakse, ma nägin ärmō täna õhtul külast koju tulles (Pr), – vrdl. lt *erms* 'ein Affe, eine wunderliche Erscheinung, ein Possenreisser' ... so geht dies Wort mittelbar wohl auf *arimos* zurück, wie nach Strabo die Tusker den Affen nannten (ME). Nii siis, mööda maad leierkastitajate vigurivänt ahv on muutunud massimälus üldse igasugu kummituse nimeks (Vrdl. ka § 126: Ahv-sepp põrgus pulmas).

145. Kõige üldisemaks ja harilikumaks kummituste nimeks liivis on lõppude lõpuks spuok (lvÜ). Ei ole ühtki teist mütoloogilist terminit liivis pääle kuradi, mis oleks kah niipalju tarvitetav ja niipalju üldistet nagu spuok. Kus aga iganes juhtub midagi salapärast, mõistatuslikku või lihtsalt esialgu selgitamatut ja arusaamatut, sääl on kohe esimeseks kiireks seletuseks ja nähtuse põhjuseks – spuok. See on tüüpiline uueaja inimese suhtumine mütoloogilisse olevusse, mis kajastub seletuses, et „spuok on ja ei ole jälle kah” (Pr), – ta on selline ebamäärane, nii-ütelda „olemata olevus”, kellesse sulavad tänapäeva liivlase teadvuses ikka enam ja enam kokku igasugu teised üliloomulikud olevused. Kuna usk üliloomulikkusse olevusisse üldse on löönd massis juba kõikuma, siis ühendetaksegi spuok nime alla meeeldi kokku puha, mida nii nagu ainult pooleldi usutakse: „muid nimesid häbene-takse praegu öelda ja neid peetakse ainult vananaiste tuuletaevaks (vt. § 2), aga spuok-sõna kõlbab ikka igauhel ütelda” (V).

Milline on siis õieti selle „poolmütoloogilise” olevuse spuok praegune „keemiline koosseis”, kunas ja milliseis tähendusis tarvitetakse seda sõna? – Juba kui üks inimene ehmatab kaaslast, siis on ta kaaslasele sel momendil spuok (lvÜ). Niisama iga juhuslik asi, mis

paneb heituma, on ehmuajale spuok (lvÜ). Mütoloogilisist olevusist paralleelnime spuok saab sagedaimini kurat (lvÜ), nii et praeguses liivis spuok ja kure vahel pole enam selget piirigi mitte, igal sammul need nimed sulavad ühte. Teiseks esinevad spuok nime all alatasa surnud (lvÜ), ka külming on spuok (L, Pz, Sr, Ir, Pr – vrđl. ka Pr 43 – § 125 ja L 163 – § 142), rahavaimud on spuokõd (L, Ii, Sr, Kr, Pr, V) – vt. LRU III) ja isegi haldjad on paigutatet mõnikord spuok firma alla: nimelt metsahaldjad on seginend metsas esinevate kummitustega (vt. § 52) ja laevahaldjale pottermannile on antud nimeks spuok (Sr – vt. § 74); ometi olgu rõhutatet kohe, et teadlikumalt tehakse siiski kindel vahe: haldjad on vaimud = garad, mitte spuokõd. Küll aga võib kummitella teinekord isegi elav nõid ja saab siis nimeks spuok (L, Sr). Ka painaja kohta öeldakse mõnikord spuok (L 110, V 106), kuna halli sellevastu ei nimeteta kunagi kummituseks; niisama ei öelda kunagi spuok libahundi ega tuulisapäa puhul. Olgu mainitud lõpuks, et käesolevas teoses (LRU I–III) igalpool, kus liivi tekstide tõlkeis esineb termin „kummitus”, sääl on liivi originaalis alati spuok, kui tõlkes pole esitetet kohe mõnd teist liivikeelset sõna.

Spuok-olevust nähakse „iseoma silmaga” ja kuulatakse „iseoma kõrvaga” ta müra (lvÜ). Ta esineb „igasugu” kujul ja kombel ning igasugu kohas (L, Sr, Kr, Pr, V). Juba Saarimaa (Vir 92) kirjutab, et spuok võib olla must või valge ja et ta on seesama, mis eesti keeli viirastus (Sr). Mõni spuok on nagu inimene, mõni nagu loom, kuid ega ta ei ela, teda õieti pole olemaski (Pr). Mõnikord spuok olevat ilma päata inimene, teinekord ilma jalgeta; mõnikord ta jookseb, teinekord seisab ühel kohal ja kumardeleb; sagedaimini ta esineb metsas, surnuaia läheduses või mõnes muus sellises iseäralikus kohas (Ir). Kogu rannikul teataksegi küllalt selliseid paiku, kus spuok meeleldi esineb või kus alatasa kummitellakse (vt. näit. Pr 212 – § 98, Sr 102 – § 142 jne.; vt. eriti raha ja vara päätükki – LRU III; vt. ka tondilosse – § 144). Suur-reedel sündind inimene on otse õnnetu sellepärast, et ta näeb aina neid spuok-kummitusi (V – vt. § 89); vanasti neid nähtud oi taevas kui palju, kuid nüüd meie ajal ei olevat enam suurt näha ega kuulda neist midagi (Pr). Kesköö nimetamisest kummituste = spuokõd tunniks vt. § 97.

Sõna spuok ise vastab lätikeelsele spoks, ja nad mõlemad põlvenevad keskalasaksa sõnast spök. Huvitav on üksikasi, et läti usundis termin spoks polegi nii väga laialt tarvitetav ja on murdesõna, mis alles uuemal ajal kirjanduse kaudu üldtuttavaks levinend (Prof. Endzelini teatel), kuna liivis sellevastu spuok on saand niisama nagu varem käsiteldud külming otsekui moesõnaks, mida armastetakse tarvitada igal sobival ja mittesobivalgi juhul.

Lõpuks olgu mainitud, et esineb ka verb kummitella = spuokõ (lvÜ) ~ spuožiint’õ (Pr, V). Nii öeldakse näit. peidetud raha kohta alatasa, et see ise kummitelb (L, Sr, Pr, V); hukkund laeva kohta, mis randa uhutud, öeldakse kohe, et see laev ise kummitelb, kõnelemata meeskonnast (Kr, Pr); kui kuulatakse arusaamatut kolinat, siis öeldakse: kuulete, nüüd kummitelb, küllap nüüd keegi sureb (Kl Saar – vt. § 83).